

“СитИил&Миин”

оџону эт-хаан өттүнэн сайыннаран өбүгэ дьарыгар сыһыарыы

Прядезникова Мария Николаевна,
Терютина Елена Дмитриевна,
Чурапчы улууһа

“Ыллык” оџону сайыннаран киин – уһуйаан
Оскуола иннинээџи үөрэхтээһин
муниципальной бүддьүөт тэрилтэтэ

Бырайыак көрүнгэ: билии-көрүү, эт-хаан сайдыыта

Кыттааччылар: 4-7 саастаах уолаттар

Алтыһыы: иитээчилэр, физинструктор, төрөшпүттэр

Бырайыак төрүөтэ: Саха ураты дьөбүрун, үгэстэрин кыра эрдэбиттэн ингериммит оџо, сахалыы толкуйдуур тобуллаџас өйдөөх, ханнык баџарар эйгэџэ, дьон-сэргэ иннигэр толлубакка-симиттибэккэ санаатын сааһылаан этэ үөрэнэр, мындыр, ситимнээх, ылыннарыылаах толкуйа, бодоруһар сатабыла сайдар, билиигэ-көрүүгэ тардыһыыта уһуктар, дьонно-сэргэџэ сизрдээхтик сыһыаннаһарга иитиллэр. Өбүгэ дьарыгын нөнүө оџо этин-сиинин сайдыытыгар эппиэтинэстээх буоларыгар угууу.

Сыала: оџону эт-хаан өттүнэн сайыннаран өбүгэ дьарыгар сыһыарыы

Соруктар:

1. Саха үгэстэрин үөрэтии
2. Оџо этэ-сиинэ, өйө сайдар уратытын учуоттаан сахалыы оонньуулары билиһиннэрии, интэриэһи үөскэтии
3. Эт-хаан өттүнэн дьарыктааһын

Күүтүллэр түмүк: оџо кыра сааһыттан өбүгэ төрүт үтүө үгэстэрин көрө үөрэннэџинэ ис кута уһуктан айылџалыын алтыһа, сахалыы үгэстэри итэџэйэн ылынар, эт-хаан өттүнэн чэгиэн, чөл, киэн билиилээх киһи буола улаатар.

Биһиги туспа итэџэллээх, араас үгэстэрдээх, киэн толкуйдаах мындыр норуот буолабыт. Саха оџото айылџаттан ураты дьөбүрдаах. Билинни тирээн турар кэмнэ оџону сөпкө итии оџо доруобуйатыттан улахан тутулуктаах. Оџо дьиэтигэр компьютер, телевизор иннигэр уһуннук олороро мэлдьэх буолбатах. Эт-хаан өттүнэн сайдыылара, хамсанар дьөбүрдара, өйдөрө-санаалара уонна уопсай сайдыылара бытаарар. Онон оџо күннээџи олоџор үлэ араас көрүнүн таба аттаран туруорарга сүүрэр-көтөр дьарыктар, оонньуулар киэнник туһаныллар наада кэмэ кэллэ. Хамсаныы оџо иллэн бириэмэтин туһалаахтык атаарарыгар, доруобуйатын тупсарарыгар уонна хамсанар, толкуйдууру дьөбүра сайдарыгар улахан оруоллаах.

Сахалыы хамсаныылары, өбүгэ төрүт дьарыгын киллэрэн сөргүтэр, оџоџо тийимтиэ, өйдөнүмтүө гына көрдөрөн үөрэтэр, быһааран, интэриэһиргэтэн, оонньоотор буоллар бу хамсаныылар олоххо туһалара үгүс. Өбүгэ хамсаныылары оџоттон сымса, сылбырџа, кытыгырас, имигэс, дьулуурдаах, тулуурдаах, хорсун буолууну эрэйэр. Оџо хамсанан-имсэнэн илиитин-атаџын былчыннарын сайыннаран, тутта-хапта сылдьара тупсар, оџо бэйэтигэр эрэнэр эрэллээх ийиитэ уһуктар. Оџо уһуктар, арыллар кэмин интэриэһиргээбэккэ, билбэккэ хаалбакка кэмигэр дьарыктыыр наада. Төрөөбүт норуоппут

култуурата, олорбут олофо, өбүгэбит үйэлэргэ муспут муударана, олофу көрүүтэ, олоххо үөрүйэбэ, сизэрэ-майгыта уостан сүтэн-өһөн хаалбакка кэнчээри кэлэр ыччаттарбытыгар ингэрэ наада дии саныбыт.

Оҕону иитии ситимин быспакка бара туруохтаах. Уһуяанна оҕону нэдиэлэ биэс күнүгэр иитэбит-үөрэтэбит. Онон иитии ситимигэр оҕону сахалыы тыынна угуйарга нэдиэлэ биир күнүн чэппиэри талан төрүт үгэс үөрүйэхтэригэр уһуууну киллэрдибит. Бу күн норуот быһыытынан уратыбытын өрө тутабит: оҕолор, үлэһиттэр бары сахалыы таннабыт, уу сахалыы ыраастык сангарабыт, уһуяан иһигэр сахалыы тыас-уус, хомус тыаһа холбонулар, ол күн сахалыы ас астанар, сынньаланна сахалыы оонньуулар, сахалыы ыйдарга сыһыаннаах араас дьаһаллар бытыллаллар.

Эти-сиини сайыннарар, чэбдигирдэр дьарыкка туһанылар тэриллэр араастара үгүс. Өбүгэ хамсаныларыгар сөптөөх буоллун диэн “Ат” тренажер оһолуунна. Бу тренажерга оҕо туга сайдара саастарынан тырыллан наарданан сурулуунна. Федеральной государственной үөрэх стандартыгар “Кустук” оскуола иннинээҕи үөрэх бырагыраамматыгар олоһуран оһолуунна. Босуобуйа төрөппүккэ, иитээччилэргэ, эбии үөрэх уһуяаччытыгар туһуланар

“СитИил&Миин” бырайыак суолтатын арыйар үлэ былаана

Ыйдар	Орто бөлөх	Улахан бөлөх
Улуу суорун ыйа	Оонньуу Ханна туох тыаһыыр? Оҕолор төгүрүччү эбэтэр иитээччигэ көхсүлэринэн тураллар. Иитээччи чуорааны тыаһатар уонна ыйытар: “Чуораан ханна тыаһыыр?” Оҕолор хайа диэки хайа өттүгэр тыаһыырын көрдөрүөхтээхтэр. Ол кэнниттэн иитээччи тыаһатар тэрилин уонна тыас хайысхатын уларытар уонна ыйытар: “Хайа диэки кырыымпа тыаһыырый? Хайа диэки барабаан охсоллоруй” о.д.а.	Сахалыы күрэхтэһиилээх, хамсаныылаах оонньуулар “Ким кыайан турарый?” Икки күрэхтэһээччи сиргэ олороллор, уна илиилэрин ханас хоннохторун аннынан таһааран, ханас кулгаахтарыттан туталлар. Ханас илиилэринэн уна атаһарын төбөлөрүттэн ылаллар. Дьэ ол кэннэ оонньуу ытааччы «биир, икки, үс!» диирин кытта, иккиэн тэннэ сиртэн туруохтаахтар. Оонньуу быраабылата. Хайалара эмэ ханас кулгаабыттан эбэтэр уна атабыттан илиитин араардабына, кыайтарыылаабынан аабыллар, Араарбакка урут турбута кыайыылаабынан аабыллар.
Хотой айыы ыйа	Сахалыы хамсанылары оһоруу, тыл саппааһын байыты	Үгэстэри инэри, сылгыһыт аҕаны кытта билсиһии Өс хоһооно Кэпсирдээбэр оһорор ордук.

Байанай ыйа	Остуол оонньуута оҕолор карточканы талаллар уонна туох ойууламмытын этэллэр. «Тиэргэн» остуол оонньуута. Оонньуу сайыннарар кыаба: Бу оонньуу 3-7 саастаах оҕолорго Тулалыыр эйгэни билсирхэллэригэр көмө буолар. Оонньууга икки эбэтэр хас да буолан оонньуохха сөп. Оонньуу быраабылата : Бэриллибит хомулуктары сөпкө хомуйуу . Хомулукка тахсыбыт ойуу туһунан кэпсээһин . Билэр хоһооннорун, таабырыннарарын ыйытыы.	Идэһэ бэсиэдэ Былыр-былыргыттан сылгы иитиитинэн дьарыгырбыт саха дьоно Дьөһөгөйтөн төрүттээх айыы оҕотун – сылгыны атын дьиэ сүөһүтүттэн ойуччу туталлара, кинини ытыктыыллара, киниэхэ сүгүүрүйэллэрэ.
Билгэ хаан ыйа	Өс хоһоонун уруһуйунан ырытыы. Ат күрүүнү намыһабынан көтөр	Таайбаран Үлэ ата — от хаата, үлэ киһитэ — ас хаата.
Танха ыйа	Ат ааттаах, суол сурахтаах. Ат даҕаны күрүү намыһабынан көтөр. «Саха ынахтара » Быһаарыы: -Талах мастан ынахтары 5 ахсаан эйгэтигэр туттарга табыгастаах . Оҕо оонньуу таарыйа суоттуурга ааҕарга сайдар. -Талах ынахтарынан оонньуу олорон сэхэргэхэр, алтыһар, тылын саппааһа байар уо.д.а	Хартыынанан үлэ Үлэлиэн — киһи буолуон, үлэлээмиэн — кии буолуон.
Олунньу ыйа	«Ким түргэнник хомуйар» Сыала: Оҕо болҕомтотун, тылын сайыннарыы . Барыыта : Икки тэң ахсааннаах хомулугу бэлэмниибит. Иитээччи ытыһын охсуннабына оҕолор остуолга холбуу ыһылла сытар хомулугу хомуйа охсуохтаахар . Ким урут бүтэрбит илиитин уунар тугу оңорон таһаарбытын ойуулаан-дьүһүннээн кэпсииллэр	Инники барбыт өс хоһооннорун хатылаан быһааттарыы Ат – уол оҕо кыната. Ат сизэлигэр — кутуругар түһэрэр, оҕус муоһугар — туйаҕар түһэрэр. Ат ааттаах, суол сурахтаах Ат курдук ааттаах, суол курдук сурахтаах киһи. Ат сүүрдэгинэ ыт хаалбат. Ат соноһоһугар айаас, киһи эдэригэр эрчимнээх. Ат көһүннэбинэ, ыныыр көстүө, быһах көһүннэбинэ, кыын көстүө. “Уолан” күрэх
Дьөһөгөй ыйа	Төрүттэрбит үгэстэрэ оонньуу	Үгэстэри инэрии, аҕалары кытта бэсиэдэ

		Үлэ аһатар, отгон сүрэгэ суогу ыгатар.
Айыһыт ыйа	Хамсанылаах оонһуулар “Үһүс киһи ордон иһэр” Оһолор иккилии буолан төгүрүктүү тураллар. Маннайгы паараттан бастакы оһо тутааччы, иккис оһо куотааччы буолар. Куотааччы оһолору эргийэ сүүрэр. Сүүрбэхтии түһэр баран пааранан турар оһолору иннилэригэр үсүһүнэн турунар. Үһүс буолбут кэнники турар оһо ордон хаалан, кинилэргэ мэйһидиир, оһон аны кини куотаччы. Өскөтүн тутааччы оһо куотааччыны ситэн илиитинэн таарыйдаһына, кинилэр оруолларын атаһаһаллар. Оонһууга 15-20 оһо кыттыан сөп.	Өбүгэ оонһуулар «Дьебегей оһото» хамсанылаах оонһуу. Сыала: Ебугэлэрбит сылгыны араас дьууннэ араалларын билиһиннэри: саалыр, сизэр, элэмэс, сур, кебеччер, хара ээ... Оһону эт-хаан еттунэн сайыннары, бэйэтин сымсатык тутарын ситиһии. Быһаарыта: Сылгыһыт талаллар, оһолор «ат» буолаллар. Араас дьууннэх аттар ойууламмыт ободуоктарын тебелеругэр кэтэллэр, кутурук илинэллэр. Иитээчи оһолорго аттарын дьуунун быһаарар. Ат буолбут оһолор тобуктарын ере кетебен суурэллэр, - «Сыспай сизллээхпин, субулар уун кутуруктаахпын» диэн санараллар. Сылгыһыт оһо аттары экирэтэр. Туппут атын дьуунун таайахтаах.
Иэйиэхсит ыйа	“Быаны эрийи” Бу оонһууга икки киһи утарыта тураллар. Икки өттүгэр мастаах былаахтар. Хамаанда бэрилиннэһинэ быаларын мастарыгар эрийэллэр. Ким түргэнник ортотугар баар мээрэйи ааспыт киһи кыайар.	Кулун күрэгэ “Ат буолан сырсы” Үс эбэтэр биэс оһо икки илиилэринэн сиргэ тайаналлар, икки атаһтарын төбөтүгэр тирэнэллэр. Бары кэккэлэһэн, сүүрэгэ бэлэм тураллар. Сүүрэр сирдэрэ- 30- 50 миэтэрэ уһуннаах көнө сир. «чэ» диэн хамаанда кэнниттэн бука бары тэбис-тэннэ түһүнэн кэбиһэллэр. Сүүрэллэригэр икки илиилэрин, атаһтарын тэннэ ылан, сылгы эрчимнээхтик суурэрини төнкөһөн барыахтаахтар. Оонһуу быраабылата. Ким урут кэлбит кыайылааһынан таһса

Сыл түмүгэр хамсаны араас хаачыстыбаларын үөрүйэхтерин ингеринэр көрдөрүүлэрэ.

Тулуур – сылайыар диэри бытааннык сүүрүү; 25 миэтэрэттэн 600 м.диэри хас да мэйһи туорааһыннаах орто тэтиминэн сүүрүүнү кытта хаамар.

Сымса, сылбырба – төрүт балаһыанньалар (тобуктаан туран, олон, сытар балаһыанньаттан ойон туран сүүрүү, кэннинэн туран этиллибит хайысхаба ыстаны, түргэнник араас балаһыанньалары уларыты, ол эбэтэр олоруу, сыты, туруу) хамсаны тэтимин уларыты, араас хамсанылары дьүөрэлээһин, эрчиллилэри толоруу (араас балаһыанньаттан бырабы; биир, икки атахаэргийиилээх ыстанылары баһылыр)хамсаныылаах оонньуулар быраабылаларын өйдүүр

Түргэн – тыаска түргэнник хардары; араас балаһыанньаттан туран сүүрүү; 1,5-2 мүнүүтэбэ түргэн тэтиминэн хамсаны.

Күүс – сиринэн сыыллы, ыскамайакаба сытан эрэ тардыны, гимнастической кириликкэ, канаакка, урабас маска элбэх төгүл ытты; тирэ уонна умса сытан бэриллибит ыаратыллыбыт эттиктээх эрчиллилэри онорор; миэстэттэн эбэтэр 2-3 хардыны онорон үрдэлгэ ыстаны; сими мээчиги (1 кг), быаны иннин дижиттэн бырабы.

Сүрүн хамсанылар

Хаамы – табатык илиини атабы дьүөрэлээн хаамар, чэпчэкирик хаамар, төхтөрүтэн, атабын аннын көрбөккө, хааман иһэн араас хамсанылары онорор, хайысханан, тэтимнээхтик, мэхэйдээх сиринэн, ону таһынан араас ньыманан (атах төбөтүгэр, тобугу өрө көтөбөн, тобугу накытан, чохчойон, кизник хардынан атаралаан, ойбоһунан, кэннинэн)

Сүүрүү – илиини-атабы дьүөрэлээн сүүрүү, араас тэтиминэн, хайысханан, түһүүлээх-тахсыылаах сирдэринэн сүүрүү.

Ыстаны – анаар, икки атабынан биир сиргэ ыстаны, иннигэр-кэннигэр, эргийэн ыстаны, уна-ханас ойуу, көнө уһун быа үрдүнэн ыстаны; чохчойон олон ойон туруу, миэстэттэн ыраабы ойуу, түһүү;

Хатаасты, сыыллы – хас да тэрил икки ардынан сыыллы, кэнниттэн иннигэр сыыллан бары, харытынан уонна тобугунан тиржэнэн сыыллы; сытан сыыллы, скамейка аннынан ааһы, гимнастической кириликкэ араас ньыманан ытты, үрдэлгэ өрө үктэлинэн тахсы, канааттан тутуу, ытты.

Оҕо сатабылын көрдөрүүнэн сыаналааһын (сылыктааһын)

Сабабаланаар ситиһилэр сыл устата сылыктааһын түмүгүнэн ытыллаллар. Сылыктааһын иитэр-үөрэтэр үлэни салгы торумнуурга тирэх буолар.

Улахан киһи көмөтүнэн	Оҕо бэйэтин дьаһаныыта	Оҕо бабатынан дьулуһуута
1-4 балл	5-7 балл	8-10 балл

“СитИил&Миин” бырайыак оҕо эт-хаан өттүнэн сайдарыгар, олобу-дьаһабы, үлэни-хамнаһы кыра эрдэбиттэн билэригэр, доһотторугар, чугас дьонугар, тулалыыр эйгэбэ киһилии, үтүө сыһыаннаах буоларыгар улахан оруоллаах. Норуоппут эт-хаан, өй-санаа сайдарыгар аналлаах оонньуулар, өбүгэлэрбит аһабыт аһылыктара, танныбыт танастара умнууга хаалбатын туһуттан, эти-хааны сайыннараар үлэни, оҕо өйүгэр санаатыгар төрөөбүт төрүт культура маннайгы олукарарын билиһиннэриини элбэби ытыахтаахпыт.

Төрөшпүттэри кытта ыкса ситимнээхтик үлэлээн, уһуйаан иитэр үөрэтэр программатыгар олобуран үөрэтэр темалар сибээстээх, туттуллар ньымалара бэйэ-бэйэтигэр сөп түбэхэр буоллабына, оҕо дьоһура сайдар сөптөөх усулуобуйата тэрилиннэбинэ бу үлэбит түмүктээх буолуо.

Туһаныллыбыт литературалар

1. Оҕо санатын сайыннарыы теорията уонна методиката. Үөрэтэр методической пособие/Үөрэхтээһини киин института дистанционной үөрэтии киинэ. СГУ Пед итснитуа: хомуйан онордо М.Н.Саввина.-Дьокк., 2001 сыл
2. Оскуола иннинээҕи тэрилтэбэ оҕону сахалыы иитии-үөрэтии бырагарааммата / хомуйан онордулар А.Г.Тистяхова., Т.П.Аргунова., Е.В.Сивцева Саха респ. Үөрэбин министерствота – иккис тахсыыта.-дьокуускай МП Полиграфист, 1994 сыл
3. Өбүгэлэрбит оонньуулар / хомуйан онордо.-дьокуускай 1990 сыл
4. Саха төрүт култуурарта учууталга көкмө босуобуйа/ М.А Попова-Дьокуускай., Бичик 1994 с
5. Кустук оскуола иннинээҕи үөрэхтээһин бырагарааммата., 2020 сыл. Бичик. Т.И Никифорова, Л.В. Попова, А.А. Скрябина